

литератури. Поэтика. Стилистика. – Ленинград, 1977. – С. 28; ¹⁷Дядищева-Росовецька Ю.Б. Фольклор і поетичне слово Тараса Шевченка. – С. 84–97; ¹⁸Огієнко І. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови. – С. 10; ¹⁹Пахаренко В. Незбагнений апостол. Нарис світобачення Шевченка. – Черкаси., 1994. – С. 102, 126; ²⁰Бабкин А. М. Лексикографія. – С. 285; ²¹Кримський А. Ю. Т. Г. Шевченко / Неопублікована стаття / Публ. М. Веркальця // Наука і культура. Україна: Щорічник. – К., 1989. – Вип. 23. – С. 304 – 309; ²²Наєнко М. К. Сергій Єфремов і його історико-літературна концепція // Єфремов С. Історія українського письменства. – К., 1995. – С. 6; ²³Ващенко В.С. Епітети поетичної мови Т.Г. Шевченка (Словник-показчик). Учбовий посібник. – Дніпропетровськ, 1982; ²⁴Lausberg H. Retoryka literacka: Podstawy wiedzy o literaturze / Pzrel. A. Gorzkowski. – Bydgoszcz, 2002; ²⁵Росовецький С. К. Український фольклор у теоретичному висвітленні. Підручник. – К., 2008. – С. 526–540.

О.І. Хом'як, к. філол. н., доц. (м. Київ)

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ МОВОТВОРЧОСТІ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

У статті визначено лінгвальну специфіку інтелектуалізації прози В. Шевчука, В. Дрозда, Р. Іванчука на матеріалі семантичного типу “людина”.

The linguistic specific of intellectualization in prose by V. Shevchuk, V. Drozd, R. Ivanychuk on the material of lexical and semantic type “person” is determined in the article.

Традиційні дослідження мовотворчості письменників в історії становлення лінгвостилістичного напрямку в україністиці характеризувалися структурним та описовим методами аналізу мови художніх творів на лексичному, фразеологічному, морфологічному, синтаксичному рівнях. Особлива увага приділялася тропам в аспектах їх виокремлення та естетичного оцінювання. Цей період розвитку українського мовознавства представлений роботами таких учених, як: І.К. Білодід, І.Г. Чередниченко, І.Є. Грицютенко, В.С. Ващенко, П.П. Плющ, А.П. Коваль, Г.П. Їжакевич та ін.

Поглиблення функціонально-стилістичного підходу до дослідження ідіостилію письменника зумовило активне вивчення семантичних можливостей слова у контексті, його реалізацію в комунікативно зумовленій позиції на тлі загальнономовних процесів.

Теоретичні питання таких лінгвостилістичних параметрів поетичної мови розроблялися у працях В.М. Русанівського, С.Я. Єрмоленко, Л.І. Мацько, Л.А. Лисиченко, Л.І. Шевченко, Н.М. Сологуб, Л.О. Пустовіт, М.М. Пилинського, Ф.С. Бацевича, Г.М. Колесника, В.В. Жайворонка, В.С. Калашника, Г.М. Вокальчук, Л.О. Ставицької, Л.В. Шулінової, Л.Л. Шевченко, Г.М. Сюти, М.І. Голянич та ін.

Останні десятиріччя української лінгвостилістики позначені пошуком критеріїв щодо вироблення системних засад комплексного функціонально-стилістичного аналізу мови художнього твору з увагою до онтологічної сутності гуманітарного знання, що сприяє найбільш повному та об'єктивному аналізу внутрішніх інтенцій художнього твору, естетичної вартості художнього слова, природи і сутності індивідуальних мовних картин світу. Осмислення авторської індивідуальності відбувається передусім на рівні інтерпретації мови художніх творів та встановлення принципів їх побудови. При цьому системність пізнання ґрунтується на усвідомленні зв'язку мови і мислення, проникненні у формування мовної картини світу, що поєднує загальні й індивідуальні, одиничні, особливі ознаки виразності мови. Як зазначає Г.М. Вокальчук, “мовотворча діяльність як одна з форм духовного освоєння дійсності, як вид особливої комунікативної діяльності особистості спрямована на об'єктивне або суб'єктивне відбиття дійсності у мовних знаках, які вербалізують певне поняття чи асоціативно-художні, часом ірреальні, уявлення про світ, створюючи таким чином мовну картину світу”¹.

Домінантою сучасного лінгвістичного знання є вивчення тексту з увагою до інтелектуальних потенцій літературної мови, що реалізуються в авторському слові та можливостях його текстових репрезентацій на рівні ідіостилю. Пов'язаною з такими тенденціями розвитку лінгвостилістичної науки є дослідницька проблематика українських вчених: Л.І. Мацько (“процеси інтелектуалізації української мови”), С.Я. Єрмоленко (“інтелектуальне поетичне слово”, “явища інтелектуалізації літературної мови”, “інтелектуалізм мовотворчості”), Лесі Ставицької (“інтелектуальний пафос мовотворчості”) та ін.

На особливу увагу заслуговує теорія інтелектуальної еволюції літературної мови, репрезентована у монографії проф. Л.І. Шевченко², де розроблено лінгвістичну та теоретико-епістемологічну парадигму інтелектуалізації як процесуального розвитку інтелектуальних характеристик, функцій мови та критеріїв

її аналізу в історичному і психологічному часі. Автор конкретизує теорію інтелектуалізації “у таких вимірах: а) інтелектуальна динаміка мовних форм (вербалізація динамічної мисленнєвої діяльності); б) інтелектуальний розвиток наукового знання (еволюція теорії мовознавства)”³. Мова в такому разі постає як “вербалізований корелятив розуму”, “формалізована матриця”, “символічний запис особливостей засвоєння людиною позамовної дійсності”. Розвиваючи теоретичну аргументацію, Л.І. Шевченко стверджує, що інтелектуальні потенції української літературної мови реалізуються в персоніфікованому слові, можливостях авторських текстових маніфестацій в ідіостилі⁴. Дослідниця поглиблює думку, доводячи, що інтелектуальні тенденції мовно-художньої творчості виражаються у векторах даності і можливості. Даність, уточнює Л.І. Шевченко, “є узагальненою характеристикою художньо-естетичних настанов авторів на поетичну інсталяцію слова”⁵. Разом з тим найбільш продуктивним і перспективним напрямком розвитку мови, виявом її інтелектуалізації, як слушно зазначає вчений, є можливість, що “постає як творча орієнтація на мовний пошук, мовне конструювання, на трансформацію як художньо-естетичний прийом”⁶.

Аналізовані ідеї важливі в контексті формулювання методологічних засад вивчення ідіостилістичної сутності художнього тексту, виявленні закономірностей моделювання індивідуальної картини світу авторами, розкриття особливостей лінгвального самовираження та ідіостилістичного пошуку письменників і з’ясування їх ролі у мовотворчому процесі певного періоду розвитку літературної мови.

Стиль доби завжди позначається на мовотворчості письменників – “простір і час накладають на мовну особистість певні рамки використання мови, що спричиняє функціональну значущість поетичних номінацій. Аналітичність і неординарність їхнього мислення виявляє себе у своєрідності текстових структур”⁷.

Оскільки слово є носієм інтелектуального потенціалу, то вивчення специфіки його репрезентацій дає можливість з’ясувати особливості вербалізації індивідуально-авторського мислення, персоналізованої психологічної реакції на навколишній світ, художньо-естетичного моделювання у контексті інтелектуального розвитку вербалізованої національної свідомості. У такій постановці проблеми особливий інтерес для аналізу викликають “образні

стереотипи”⁸, виділення яких пов’язане зі стійкістю образу в певних стилєвих рамках: в одному тексті чи групі текстів автора (або одного стилю), що зумовлює виділення подібних за семантикою образів, та системний опис варіантів, тобто визначення численних варіантів і відношень між ними для певного кола текстів.

Вдячним матеріалом для вивчення знакових моделей інтелектуального розвитку мови є тексти письменників-шістдесятників, що виникли в дуже складному контексті інтелектуального та соціально-політичного розвитку і були свідченням нового типу світосприйняття, мислення, нової мови. Головна ідея – подолання буттєвої кризи, що реалізується у моделі “цілісної людини”, яка протистоїть світовому хаосу, неминучості надчуттєвих та безповоротних принципів буття. Це зумовило мовностильову образність текстів, зосереджених, зокрема, на вербалізації логіко-семантичного концепта – *людина*, що дозволило нам розгорнути стилістичну інтерпретацію авторського метафоризованого слова.

Високим ступенем художньо-образного переосмислення та активністю функціонального поширення у межах заявленої проблематики у прозовому мовотворенні останньої третини ХХ ст. характеризується *рослинна символіка*.

Метафоричне моделювання в мовній тканині творів Вал. Шевчука словообразу *ліс* зумовлене авторським осмисленням людського буття в макросвіті. Несподіваним і новим є те, що художня семантика образу визначається стійким асоціюванням із національним простором – українською дійсністю – та актуалізацією сковородинівських шукань – ідеєю сродної праці, пізнання самого себе. У межах такого асоціативного поля виокремлюється образ людини-інтелектуала, який репрезентується контекстуальною опозиційністю лексем: *я – ліс людей: навколо мене безпросвітний ліс людей, і я в ньому серед тих нечисленних, котрим дано волю рухатися* (Т, 504), *в лісі людей – це дерево твердої породи, але й воно дуплавіє* (Т, 479). Логіко-семантичний механізм утворення негативно забарвлених образних значень репрезентують метафоричні моделі: *можу стати тим, за кого себе видаю. Деревом з лісу людей, яке годі відрізнити від інших. Шумітиму листом, як і вони, входячи своїм шелестом у загальний шум* (Т, 469), *раптом відчув, що малію в цьому лісі (людей – О.Х.)* (Т, 537).

Метафоризований образ людини у В. Шевчука репрезентовано вербалізацією міфосистеми як цілісності, з увагою до її філософського осмислення. Лексема *рослина* трактується в авторському тексті як субстанція живого і є однією з форм існування живої матерії на землі (Сл., УШ, 883). Асоціативний розвиток слова активізує контекст. Автор інтерпретує цей образ у заданій світоглядно-естетичними вимірами шістдесятництва парадигмі – зі значенням *всі, сіра маса*, протиставляючи семантичному окресленню лексеми *індивідуальність* – людина як носій індивідуальних властивостей, певних характерних ознак і рис; особистість (Сл., ІУ, 26): *на тлі людей, котрі живуть, як рослини – це була індивідуальність* (С, 79).

Глибокий підтекст екзистенційних роздумів про існування людини, втілений порівняльними зворотами, в яких немає лінгвістично оформленої основи порівняння, проте функціонують лексеми, що належать до інтелектуальної, асоціативної діяльності *думати, розрубати вузол* є характеристикою мовної картини світу шістдесятників. Актуалізація семантики таких лексем свідчить про не випадковість персоніфікації цього словообразу в контексті української культури зазначеного періоду: *в мене спалахує той-таки відчай: не хочу і не можу бути, як трава* (Т, 228), *думав про те, що, попри нашу нехоть і навіть уразу, людина все-таки може бути у світі, наче листок чи трава* (Т, 256), *один із цих вузлів маю розрубати, і це потрібно перш за все мені самому, легко-бо згодиться, що людина – як листок чи трава, але важко тим листком чи травою бути* (Т, 257).

Стилістичні особливості функціонування назв істот нижнього світу (Л.І. Шевченко) у метафоричних порівняльних зворотах Вал. Шевчука, мовно-естетичне і філософсько-інтелектуальне наповнення яких є своєрідною ознакою авторського стилю, актуалізують мотив нікчемності, безглуздості людського існування семантикою лексеми *малий* як атрибутивної характеристики до образу *хробак* та дієслівних значень *існувати, вовтузитися*: *хай би був тим, кого із себе вдає. Отаким малим хробачком, котрий засвоїв кілька дій та рухів, яких досить, щоб міг у цьому світі існувати* (Т, 515), *вони (люди – О.Х.) ніби хробачки, вовтузяться в сліпому змаганні й боротьбі* (Т, 377). Повторюваність стійких, як для авторського письма, мовних формул дозволяє зробити висновок про

невипадковість, свідоме моделювання, символізацію мовних знаків авторської свідомості.

До вербалізованих образів-символів тварин належать і актуалізовані у творчості шістдесятників лексеми на позначення комах: *мураха, муха, бджола*. Так, лексема *мураха*, вжита у множині, відображає кількісну ознаку – дуже багато: *він живе десь там, у глибині цього фіолетового безмежжя і цієї застиглості, зливається з нечіткими постатями, що обсіпали дорогу, мов мурахи, і бентежить душу своєю нерозгаданістю* (Б, 7). Проте вжитий в однині цей словообраз вербалізується зі значенням непримітності, однотипності існування людини: *я злякався тієї конечності, бо знав, що коли б так сталося, втратив би всі свої незвичайні якості і став би, як кожен із тих, хто стрівся мені на шляху, тобто став би ще однією мурашкою в життєвському морі* (Г, 485), *даремно-бо ти, Кузьмо Несторовичу, клопочешся, наче мураха нерозумна чи бджола у дулянці, з якої бортник скоро, довжню одсунувши, стільники забере, а бджолу димом очманить* (Д, 253).

Із цього погляду закономірною є негативна оцінка істоти нижнього світу – *мухи* відбита у творах аналізованих авторів фразеологічною єдністю – *як мухи гинути, мерти: народ гине, як мухи* (І, 144), *люди мерли, наче мухи* (Д, 340). Разом з тим, ідіостилістичне осмислення цього образу спостерігаємо в порівняльних зворотах В. Дрозда та Вал. Шевчука, вербалізованих винятково зі значенням *нікчемний*: *людяка – наче тая муха, одної з нею ціни* (Д, 286), *він так і не зважився розпитати, чи ж пише Величко історію рідної землі, чи так, як він, борсається в тенетах життя, ніби муха, мучиться, щось намислює, до чогось прагне, а зрештою, тільки й слухає нашепти чорного голосу: все марне, все непотрібне, все ні до чого* (Ч, 74).

З іншого боку, священна символіка *бджоли* в українській ментальності, успадкована з класичної європейської традиції, зумовлює аналогічну вербалізацію цього образу і в мовотворчості В. Дрозда, де вона символізує синтезовані ознаки першопочатку світу, чистоти душі, працьовитості, старанності, порядку. Бджола є універсальною, знаковою символікою світового дерева, що відбивається в аналізованих порівняльних зворотах; лінгвістичне моделювання обсягу її значення спирається на семантику лексем: *сад, квіти, радіти: буде земля суцільним садом, а ми в тому саду – наче бджоли на квітах, жисті новій радіти* (Д, 204).

Таким чином, інтелектуалізація образного змісту авторських мовних виразів, закладеного у внутрішній формі компонентів, змінюється під впливом незвичних асоціацій, функціональної природи тексту, шляхів та мотивів прямих і вторинних називань. Естетичне значення мовних зворотів засноване на гнучкості, рухливості семантичної структури слова і зумовлене лінгвістичною роллю асоціативно-сміслових зв'язків у художньому тексті. Особливості формування та семантизації оригінальної концепції людини у мовотворчості українських прозаїків останньої третини ХХ ст. зумовлені специфікою світосприйняття, що ґрунтується на поєднанні художньо-філософської своєрідності екзистенційного осмислення світу, витоків національного світогляду та персоніфікації тваринних і рослинних символів, процес вербалізації яких позначений актуалізацією екзистенційних мотивів, передусім, відчуження, пошуку істини, сенсу буття, подолання кризових станів свідомості.

¹Вокальчук Г.М. Словотворчість українських поетів ХХ ст. [Текст]: монографія / Г.М. Вокальчук; відп. ред. С.Я. Єрмоленко. – Острог: Національний університет “Острозька академія”, 2008. – С. 6;
²Шевченко Л.І. Інтелектуальна еволюція української літературної мови: теорія аналізу. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2001. – 498 с.;
³Шевченко Л.І. Інтелектуалізація української літературної мови: лінгвістична та теоретико-епістемологічна аспектологія: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.01, 10.02.15. – К., 2002. – 32 с. – С. 20; ⁴Там само. – С. 24; ⁵Там само. – С. 25; ⁶Там само; ⁷Олійник І.Г. Мовотворчість поетів-вісімдесятників (текстові структури та поетичні номінації): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02 / АН України. Ін-т укр. мови. – К., 1993. – 17 с. – С. 4; ⁸Павлович Н.В. Язык образов: Парадигмы образов в русском поэтическом языке / РАН, Институт русского языка. – М., 1995. – С. 36.

Список умовних скорочень

Б – Шевчук В.О. Барви осіннього саду: Повісті, оповідання. – К.: Дніпро, 1986. – 488 с.
Д – Дрозд В.Г. Листя землі: Книга доль і днів минутих: Роман. – К.: Укр. письменник, 1992. – 559 с.
І – Іваничук Р.І. Журавлиний крик: Історичний роман. – Львів: Каменяр, 1989. – 375 с.
С – Шевчук В.О. Стежка у траві. Житомирська сага: У 2. т. – Х.: Фоліо. – Т. 1. – 1994. – 494 с.
Сл. – Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980.

Т – Шевчук В.О. Три листки за вікном: Роман-триптих. – К.: Рад. письменник, 1986. – 587 с.

Ч – Шевчук В.О. У череві апокаліптичного звіра: Історичні повісті та оповідання. – К.: Укр. письменник, 1995. – 203 с.

А.А. Дем'янюк, к. філол. н., доц. (м. Київ)

ПЕРЕКЛАД ІЗ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ТА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ТОЧОК ЗОРУ

У статті розглядаються лінгвістичні та психологічні аспекти процесу перекладу.

This article investigates linguistic and psychological aspects of the process of translation.

Процес перекладу з лінгвістичної точки зору. Інтерес, який виявляють до перекладу всі інші науки, крім лінгвістики, має обмежений характер.

Психологію процес перекладу цікавить саме як психічний процес і не більше. Тому там, де дослідженню підлягають результати цього процесу, наприклад, під час порівняльного вивчення текстів оригіналу та перекладу, психологія безсила. Вивчення перекладу методами математичних наук – теорії інформації та кібернетики – обмежується дослідженням лише найелементарніших відносин, які дають можливість моделювати процес перекладу (в основному науково-технічних текстів) тільки в найгрубішому наближенні. Методика викладання іноземних мов цікавиться перекладом лише як видом навчальної діяльності на заняттях з вивчення іноземної мови, інакше кажучи, лише навчальним перекладом, але аж ніяк не перекладом як видом практичної професійної діяльності.

Зона наукових інтересів лінгвістики поширюється буквально на всі типи, види й різновиди перекладу: предметом вивчення лінгвістики виступають переклад письмовий і усний, послідовний і синхронний, художній, суспільно-політичний, науково-технічний та ін. Зрозуміло, в усіх цих випадках лінгвістична теорія перекладу вивчає власне мовну перекладацьку проблематику, тобто саме лінгвістичну, а не якусь іншу (наприклад, психологічну, естетичну тощо) сторону процесу перекладу.